

В. І. КАФАРСЬКИЙ

**МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ
КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ
ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ**

Исследуется методологическая база правовой регламентации организации и деятельности политических партий, излагаются современные концепции и подходы к изучению соответствующего направления конституционного права, систематизируются методы соответствующего исследования.

The analysis of methodological base which it is operated during researches of legal regulation of organization and activity of political parties is conducted in this work. An author conducted rich in content research of the historically folded and modern conceptions and approaches to the study of the proper direction of constitutional right. In the article approaches of authors are also realized to systematization and analysis of methods of the proper research.

Врегульовані відповідними нормами, державно-політичні відносини владарювання набувають характеру конституційно-правових відносин. Суб'єктами цих відносин виступають політичні партії та інші об'єднання громадян, які у своїй діяльності керується принципом діяти, не порушуючи Конституцію України.

Конституції, як правило, закріплюють перелік повноважень суб'єктів конституційно-правових відносин, встановлюють основні засади їх функціонування і

© КАФАРСЬКИЙ Володимир Іванович – кандидат філософських наук, професор Прикарпатського юридичного інституту Львівського державного університету внутрішніх справ

взаємодії. Конституційно-правові відносини у політичній сфері суспільного життя теж становлять предмет конституційного права. Політичні відносини як такі є результатом соціальної активності суб'єктів. На думку В. Лучина, «конституційні правовідносини – це особлива, взята в єдності найбільш узагальнених і соціально значущих характеристик юридична форма політичних відносин»¹. Тому наука конституційного права має приділити належну увагу соціальній поведінці політичних партій. Тим більше, що вони пов'язані з функціонуванням інших суб'єктів політичного процесу у формі прав і обов'язків, передбачених відповідними нормами конституційного права.

У будь-якого суб'єкта правовідносин, зокрема конституційних, є свої потреби, інтереси, цілі, що найбільш рельєфно відображають політичні партії. Політична активність партій як суб'єктів конституційних правовідносин теж опосередкована інтересами, оскільки, за визначенням А.Здравомислова, інтереси є «причиною діяльності індивідів, соціальних спільнот... що зумовлює їхню соціальну поведінку»². В інтересах постійно присутній елемент порівняння, політичної боротьби і співробітництва, що потребує не тільки законодавчого втручання, а й відповідного суспільним цінностям морального сприйняття. Тому перед наукою конституційного права постало завдання вийти за межі простої констатації правових статусів суб'єктів конституційних правовідносин і приділити увагу їх рушійним силам – потребам, інтересам і цілям, що зумовлюють їхню соціальну поведінку. Це в першу чергу стосується діяльності політичних партій, які після реформи 2004 р. перебрали на себе невластиві їм функції у сфері організації державної влади як у центрі, так і на місцях.

Таке поєднання функцій політичних партій має нормативний вимір. З одного боку, політичні партії належать до громадських об'єднань, що передбачає поширення на них принципів організації і діяльності, спільних для всіх видів суспільних об'єднань. З другого боку, той факт, що основним призначенням партій є їх участь у політичному житті суспільства, зумовлює потребу більш предметного, порівняно з іншими громадськими об'єднаннями, правового регулювання порядку створення, діяльності та внутрішньо-організаційного устрою. Це ставить перед нами питання прав і обов'язків політичних партій та їх конституційного визначення в умовах транзитних політичних систем.

У транзитних суспільствах зміст конституційно-правових відносин, юридичні зв'язки між суб'єктами у формі прав і обов'язків повною мірою не визначені відповідними нормами конституційного права, що спричиняє соціальну напругу, що, як, підкреслює В. Рукавішников, є «індикатором соціальної кризи, конфлікту»³. Зростання конфліктності посилює соціальну напруженість у суспільстві, а наявність останньої завжди сприяє виникненню нових конфліктів, які в транзитних суспільствах переростають у затяжні політичні кризи. «Колізії між суб'єктами конституційних правовідносин породжують юридичний конфлікт, що супроводжується протиборством сторін, а також їхніми спробами врегулювати розбіжності, що виникли, за допомогою узгоджувальних процедур»⁴, або тиску на політичних суперників. Результати таких дій реалізуються у відповідних конституційних змінах, які спрямовані на посилення владних повноважень тих чи інших суб'єктів правовідносин.

Звідси виникає питання про визначення місця конституційного права у вирішенні соціальних конфліктів, детонаторами яких часто виступають політичні партії. «Правове регулювання полягає у виявленні суперечностей (декларований

конфлікт), формулюванні різноманітних інтересів у правових поняттях (і в цьому сенсі може сприяти розвитку конфлікту), кодифікації конфліктів (спрямуванні їх у правове русло) та створенні механізмів їх розв'язання (на рівні посередництва і за допомогою судової влади). Право може як провокувати конфлікт, так і сприяти його розв'язанню»⁵. Як приклад – Постанова Верховної Ради України про скасування виборів до Тернопільської обласної ради⁶, яка не тільки порушила конституційні права громадян, а й породила новий регіональний конфлікт між політичними партіями та їх прихильниками. Тому одним із пріоритетних напрямів осмислення цих проблем є системний аналіз функціонального призначення, мети, напрямів, способів діяльності та функцій, які політичні партії виконують у політичній системі суспільства.

У науці, як і у безпосередній законодавчій діяльності, політичні партії розглядаються як посередницькі структури, через які громадяни реалізують виборче право. Права та обов'язки політичних партій дають підстави розглядати їх як колективних суб'єктів права, зокрема як суб'єктів державно-політичних відносин владарювання. Адже партії мають право: а) висувати кандидатів на виборах в органи державної влади і місцевого самоврядування; б) пропонувати кандидатури до складу виборчих комісій; в) створювати депутатські об'єднання у представницьких органах державної влади і місцевого самоврядування; г) формувати органи виконавчої влади; д) встановлювати й підтримувати міжнародні зв'язки з політичними партіями та іншими громадськими об'єднаннями іноземних держав, вступати у міжнародні союзи й асоціації; е) створювати виборчі блоки; ж) брати участь у розробці рішень органів державної влади і місцевого самоврядування.

У зв'язку з цим виникає потреба осмислення способів дослідження та, що особливо важливо, визначення методологічної парадигми світоглядно-смыслового змісту права. Отже, перед нами стоїть завдання – визначити систему наукових принципів пізнання, парадигм, побудованих на певній сукупності філософських і предметно-теоретичних знань, методів та підходів, за допомогою яких можна зрозуміти особливості конституційно-правового регулювання організації та діяльності політичних партій. «Можна встановити в науці як загальне правило, – писав І. Льюїс, – що сутність питання і характер його постановки визначає собою зміст відповідної теорії, притому, чим сильніша і більш зріла думка вченого, тим цей зв'язок між питанням і відповіддю стає тіснішим і глибшим»⁷.

Вчені виділяють чотири основних методологічних підходи до осмислення правової реальності: а) правовий позитивізм; б) правовий об'єктивізм; в) правовий суб'єктивізм та г) правовий інтерсуб'єктивізм. В основі цих підходів – відповідна світоглядна система, яка визначає певний тип правовідносин. Кожен із цих підходів має сильні й слабкі сторони, свої можливості й межі в осягненні соціально-політичної та правової реальності. У зв'язку з цим виникає питання правильного вибору основного інструментарію дослідження конституційно-правового регулювання організації та діяльності політичних партій.

На сучасному етапі розвитку права помітна актуалізація герменевтики (О.Марченко, О.Мережко, О.Овчинников, П.Рабінович, В.Суслів, Т.Дудаш та ін.) як загальної теорії розуміння. Йдеться головним чином про юридичну герменевтику як «науку про тлумачення і застосування норм права»⁸. З юридичною герменевтикою межує комунікативна теорія обґрунтування права (К.-О.Апель, Ю.Габермас). У російській науці комунікативний підхід найбільш послідовно обстоює А.Поляков, а в українській – І.Гетьман⁹. Таким чином, підкреслює С.Максимов,

ці та інші методологічні підходи до осмислення права є відображенням різних його сторін: техніко-юридичної, соціальної, духовно-моральної, антропологічно-комунікативної. Всі вони спираються на певну теорію пізнання і концепцію сутності людини¹⁰.

При дослідженні конституційно-правових відносин важливий загальнонауковий метод як метод наукового світосприйняття і загального логічного осмислення інформації, що, на думку М. Селівона, є основою методології конституційного права¹¹. Крім того, як слушно зауважують теоретики правової науки, «будь-яка наука є способом (методом) добування і тлумачення фактів»¹². Тому, незважаючи на деідеологізацію, історизм був і залишається одним із фундаментальних принципів юридичної науки. Кризь призму історичного підходу, наприклад, досліджуються питання співвідношення радянських правових традицій і правової культури, що сформувалася протягом перехідного періоду, еволюції виборчої системи, етапів правового регулювання діяльності політичних партій тощо.

Зрозуміло, що різні підходи не можуть бути обмежені якимись специфічними правилами та принципами пізнання, а тому в методології юридичної науки вони можуть застосовуватися лише в єдності зі спеціальними юридичними методами. Методологічні підходи в юридичній науці є багатоплановими і не зводяться до одного знаменника. В. Нерсисянц, наприклад, виділяв юридичний та легістський підходи. Але, як він писав, далеко не будь-який закон є правовим явищем¹³, а тому їх осмислення потребує не тільки системного, а й комплексного підходу до суспільних явищ, які вивчає юридична наука. В. Тацій теж звертає увагу на два полярних методологічних підходи. Один із них, підкреслює він, трактує право як наказ держави, що відсуває на другий план можливість втілення принципу гуманізму, справедливості тощо. Інший – звужує право до природних прав людини та намагання обґрунтувати непотрібність або необов'язковість їх відображення у законодавстві, що веде до недооцінки ролі держави у справі легалізації та правового регулювання суспільних відносин¹⁴. Тут доречно навести міркування Л. Петрової з проблем методології права. «Якщо юрист зорієнтований на методологію позитивізму, то ця методологія вочевидь зумовлює й доктрину юридичного позитивізму. Якщо ж юрист виховується на метафізичній або трансцендентальній філософії (а такі напрями західної філософії, як філософська антропологія, онтологія, феноменологія, екзистенціалізм, герменевтика, є сучасним виявом метафізики), то ця методологія безпосередньо зумовлює доктрину природного або надпозитивного чи надзаконного права, найглибшою сутністю якого і є його різноджерельність»¹⁵.

У методології права сформувалися альтернативні підходи до осмислення правової реальності: з одного боку, це юридичний позитивізм і теорія природного права, а з іншого – об'єктивізм (матеріалізм) і суб'єктивізм (ідеалізм). Кожний з них відображає певний аспект правової реальності, а тому доповнює один одного.

Прагнення до чіткості положень, орієнтація на юридичну практику роблять позитивізм ключовим у відстоюванні особливої цінності правового порядку. Однак зведення права винятково до права позитивного робить його уразливим для критики, тому що правові норми і справедливість можуть не збігатися. Державно-правовий позитивізм, підкреслює О. Хеффе, живиться досвідом радикальної кризи співробітництва¹⁶. Діаметрально протилежним позитивістському праворозумінню є природно-правове мислення, сутність якого визначається моральною критикою права і держави, яка спрямована на легітимацію й обмеження права і

держави. Незважаючи на слабкі сторони цих методологічних підходів, дискусії у сучасній філософії права свідчать про те, що правовий позитивізм і природне право залишаються ключовими у сучасній філософії права. Іншим способом обґрунтування права є правовий суб'єктивізм (Г.Коїнг, Г.Хубман), який зосереджується на суб'єкті як носії «належного». «Проте позиція суб'єктивізму, що орієнтується на суб'єкт як на категорію, з якою безпосередньо корелює поняття права, на нашу думку, є більш гуманістичною, ніж позиція об'єктивізму, для якої характерна зневага до суб'єкта. Норми припускають суб'єкта, який щось «повинен» робити. Тому саме суб'єкт як носій ідеї права, смислу справедливості є у цій якості джерелом правопорядку»¹⁷. А тому в процесі дослідження слід спиратися на діючу систему права, систему чинного законодавства, правову культуру, тобто на цілий комплекс утворень, під яким розуміємо правову систему.

Правова наука не тільки узагальнює, а й формалізує суспільні проблеми, викладає їх суто теоретично. «Дослідник, – підкреслював Г. Кельзен, – застосовуючи цей метод, звертає увагу на норми, а не на факти буття, тобто не на волю і уявлення про правові норми, а на норми як належне або як на бажане»¹⁸. А тому інструментарій юридичного методу слід осмислено використовувати в конституційному праві, яке спрямоване насамперед на практику¹⁹. При цьому слід мати на увазі, що «норми, віднесені до цієї галузі, визначають процедури законотворчості й загалом правотворчості, субординацію нормативно-правових актів незалежно від галузевої віднесеності», що вимагає всебічного аналізу суспільного буття²⁰.

Зрозуміло, що правове регулювання організації та діяльності політичних партій неможливо осмислити без усебічного аналізу універсальних зв'язків та суперечностей політичних явищ та їх правової оцінки. Складовими такого дослідження є:

- норми права та правова система, які є результатом історичного розвитку суспільних відносин²¹;

- критична рефлексія формування, існування та реалізації правових норм, що перебувають у прямій залежності від конкретних факторів (практичного способу буття), які можуть бути актом політичної дії та визначати рівень розвитку політичної та правової культури, суспільної практики та моралі як «другої природи»²²;

- побудова правової системи, виходячи з протидії тим чи іншим суспільним явищам та життєвим обставинам²³;

- залежність правового регулювання діяльності політичних партій від економічного базису та культурних (духовних) цінностей суспільства, їх здатності вирішувати суперечності, пов'язані з державно-правовою організацією суспільного буття²⁴. Тут потрібно зауважити, що сучасна наука, у тому числі правова, ще не має цілком ясних методологічних та нормативних критеріїв виявлення і фіксації помилок²⁵.

Зміни у конституційній практиці суттєво сприяють розвитку категорій конституційного права. Так, будучи первісно політологічними, соціологічними, психологічними і загальноправовими, категорії «конфлікт», «консенсус», «компроміс», «паритет», «делікт», «суперечність», «соціальна активність», «соціальний інтерес», «правова культура» тощо, поступово пристосовуються до конституційно-правової матерії і логічно опосередковують явища реальної дійсності. «Таке збагачення термінології відбиває загальносвітові тенденції, позитивно

впливає на розвиток вітчизняного законодавства, наукову мову, правозастосовчу практику. Поступово виріває наукове підґрунтя загального конституційного права, покликаного узагальнити світовий досвід, висвітлити основні моделі устрою держави та суспільства»²⁶.

Правова інституціоналізація політичних партій не вичерпується питаннями їх правового регулювання. Вона охоплює систему політико-правових відносин, які реалізуються через встановлення конкретних прав і обов'язків політичних партій і пов'язаних з ними суб'єктів права. Насамперед це проявляється у диференціації прав на об'єднання громадян, тобто всебічному аналізі практичної діяльності політичних партій, оцінці позитивів і негативів їхнього впливу на державні механізми, на функціонування політичної системи в цілому, що, у свою чергу, потребує чіткого визначення поняття «політична партія».

У зв'язку з цим С. Дубровіна звертає увагу на певну незбалансованість цілей політичних партій і пропонує використовувати дворівневу схему правової дефініції функцій політичної партії: через визначення загальної цілі партії (сприяння у формуванні й вираженні політичної волі громадян) та форм і методів її досягнення в конкретних напрямках діяльності²⁷.

Спираючись на такий підхід до осмислення дефініцій, можна запропонувати наступне визначення цього політичного інституту: «Політичною партією є добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, які беруть участь у виробленні державної політики, формуванні органів влади, місцевого та регіонального самоврядування з метою реалізації політичної волі виборців».

Отже, продумана система наукових досліджень допомагає відійти від суб'єктивних оцінок, ідеологічних позицій і вийти на узагальнені позиції, які дають можливість оцінити реальний стан політико-правових відносин, що особливо важливо в умовах трансформації суспільства.

1. *Лучин В.О.* Конституционные нормы и правоотношения: Учеб. пос. – М., 1997. – С. 113. 2. *Здравомыслов А.Г.* Интерес // Философский словарь. – М., 2001. – С. 212. 3. *Рукавишников В.О.* Социальная напряженность // Диалог. – 1990. – № 8. – С. 42. 4. *Брежнев О.В.* Конституционно-правовые коллизии и споры (теоретико-методологические подходы к исследованию) // Правовая политика и правовая жизнь. – 2002. – № 4. – С. 23. 5. *Медушевский А.Н.* Сравнительное конституционное право и политические институты. – М., 2002. – С. 31. 6. *Постанова* Верховної Ради України «Про визнання такою, що втратила чинність, Постанови Верховної Ради України «Про призначення позачергових виборів депутатів Тернопільської обласної ради» від 3 березня 2009 року № 1058-VI // Голос України. – 2009. – № 43. – С. 6. 7. *Ильин И.А.* Философия Гегеля как учение о конкретности Бога и человека: В 2-х т. – СПб., 2003. – Т. 1. – С. 296. 8. *Овчинников А.И.* Правовое мышление в герменевтической парадигме: Монография. – Ростов-на-Дону, 2002. – С. 159. 9. *Гетьман І.В.* Концепція правового спілкування: зміст, витоки, перспективи: Дис... канд. юрид. наук. – Х., 2006. – 208 с. 10. *Овчинников А.И.* Цит. работа. – С. 64–65. 11. *Методологічні* проблеми правової науки: Матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 13–14 грудня 2002 р.) / [Упор. М.І. Панов, Ю.М. Грошевий]. – Х., 2003. – С. 51. 12. *Порівняльне* правознавство у системі юридичних наук: проблеми методології: Монографія / [Кресін О.В. (кер. авт. колект.), Луць Л.А., Мережко О.О., Лисенко О.М. та ін. – К., 2006. – С. 90. 13. *Нерсисянц В.С.* Право и закон. Из

истории правовых учений. – М., 1983. – С. 4–5. **14.** *Методологічні* проблеми правової науки: Матеріали міжнар. наук. конф. (Харків, 13–14 грудня 2002 р.). – С. 7–8. **15.** *Петрова Л.В.* До оновленого світогляду (роздуми над книгою професора В.М.Селіванова). // Держава і право: Зб. наук. праць. – К., 2002. – Вип. 18. – С. 23. **16.** *Хеффе О.* Политика, право, справедливость. Основоположения критической философии права и государства: Пер. с нем. – М., 1994. – С. 13–15. **17.** *Правова система України: історія, стан та перспективи: У 5 т. / За заг. ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина.* – Х., 2008. – Т. 1. – С. 53. **18.** *Совгиря О.В.* Історія правового регулювання статусу парламентської опозиції в Україні // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2007. – № 2. – С. 19–26. **19.** *Конституційне право України / За ред. В.Ф. Погорілка.* – К., 2000. – С. 80. **20.** *Шаповал В.М.* Сучасний конституціоналізм: Монографія. – К., 2005. – С. 80. **21.** *Ясперс К.* Смысл и назначение истории. – М., 1991. – С. 280. **22.** *Гегель Г.В.Ф.* Философия права. – М., 1990. – С. 205, 231–233, 239. **23.** *Монтень М.* Опыты // Монтень М. Избранные произведения: В 3-х т. – М., 1992. – Т. 1. – С. 99. **24.** *Гегель Г.В.Ф.* Энциклопедия философских наук. – М., 1974. – Т. 1. – С. 397. **25.** *Лисюткин А.Б.* Истина и заблуждение: гносеологический аспект исследования проблемы ошибок в юриспруденции // Правоведение. – 2001. – № 4. – С. 22–29. **26.** *Єзеров А.* Конституційний конфлікт як феномен та процес в Україні: Монографія. – Одеса, 2008. – С. 63. **27.** *Дубовина Е.П.* Политические партии как субъекты избирательного процесса в Российской Федерации: Дисс... канд. юрид. наук. – М., 2004. – С. 104.